

УДК 82.09:398.8(=161.2)(091)«191»І.Франко

«СТУДІЇ НАД УКРАЇНСЬКИМИ НАРОДНИМИ ПІСНЯМИ» ІВАНА ФРАНКА: ІСТОРІЯ ПОСТАННЯ ПРАЦІ

Богдан ВОЛОС

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
буль. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано історію написання однієї з найкращих фольклористичних праць Івана Франка «Студії над українськими народними піснями». Розглянуто поетапне створення науковцем праці, починаючи з написання окремих розвідок та їх публікації в різних наукових виданнях і закінчуючи виходом у світ 1913 року окремого корпусу. Зазначено дослідження інших фольклористів, які стали пріоритетними для науковця під час написання «Студій...».

Ключові слова: систематизація, тематико-хронологічний принцип, історичний ліро-епос, розвідка, варіантна парадигма.

Корпус «Студії над українськими народними піснями» – шедевр української фольклористичної історіографії – Іван Франко створював протягом багатьох років. Вдалий вибір наукової методології, яка ґрунтувалася на чітких критеріях дослідження історичного ліро-епосу, залучення величезної національної та європейської джерельної бази, яскраве висвітлення художньо-виражального апарату стало передумовою виведення «Студій...» на загальноєвропейський рівень. При аналізі пісенних творів науковця передусім цікавило питання зв'язку пісні з народом, його життям, історією, національними інтересами, світоглядом. У кожній розвідці, яка була фактично окремим повноцінним дослідженням, автор за допомогою історико-порівняльного методу, а також зіставленням усіх варіантів однієї пісні намагався знайти історичну основу аналізованої пісні, генетичні чинники її виникнення та побутування. Саме в такому руслі історизму «протікала» праця Івана Франка над народними піснями українців.

До праці над корпусом І. Франко приступив лише після того, як створив оптимальну модель наукового дослідження історичного ліро-епосу, яка ґрунтувалася на багатоаспектності аналізу цих жанрових одиниць, та провів колосальну пропедевтичну роботу. Окрім власних знань щодо пісенного фольклору, він попередньо ознайомився з працями своїх колег Павла Житецького [3], Михайла Максимовича [9; 10; 11], Пантелеймона Куліша [5], Миколи Костомарова [6; 7], Володимира Антоновича [4], Михайла Драгоманова [1; 2] та інших, які зробили вагомий внесок в історію фольклористики. Врахувавши їхній науковий досвід, Франко приступив до роботи над корпусом «Студії над українськими народними піснями». Останнім і одночасно рушійним моментом у написанні праці стала розвідка П. Житецького «Мысли о народныхъ малорусскихъ думах», яка вийшла друком 1893 року в редакції київського журналу «Запорозька старина». У листі до М. Драгоманова від 14 січня 1893 року І. Франко писав: «Страх – яка заманлива тема, порушена Житецьким, про генезис, мотиви, техніку, авторів і розширене дум козацьких, та власне робота Житецького показує, як тяжко справитись з сею задачею і як обережливо треба до неї братися...» [8, с. 431].

Велику роль у процесі постання історіографічного дослідження відіграла європейська наука про усну словесність. У «Студіях...» автор дуже часто використовував праці європейських учених як порівняльний матеріал. Зокрема, вивчаючи варіантну парадигму, він шукав варіанти українських народних пісень у збірниках пісень болгарських, хорватських, сербських, польських фольклористів (брати Димитр і Константин Міладинови «Български народни пјсни отъ братья Миладиновци», Лука Мар'янович «Hrvatske narodne pjesne», Вук Караджич «Српске народне пјесме», Жегота Паулі «Piesni ludu polskiego w Galicyi», «Piesni ludu ruskiego w Galicyi», Оскар Кольберг «Piesni ludu polskiego», Вацлав Залеський «Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego», Франтішек Сушіл «Morawské národní písně», Франтішек Ладислав Челаковський «Slowanské národní písně»). Упорядник «Студій...» також ознайомився з науковими працями про пісенний фольклор своїх закордонних колег.

Оскільки опрацювання всіх записів пісенних історичних творів, які побутували тоді в українській усній словесності, через їх незліченну кількість було явищем неможливим, тому І. Франко вибирав пісні для аналізу за певним принципом. Спочатку вчений визначився з часовим простором поширення історичного ліро-епосу. В об'єкти уваги автора «Студій» потрапив період XV–XVII століть (в історії України він відомий насамперед турецько-татарськими навалами на українські землі, які розпочалися ще у XV столітті, а також національно-визвольною боротьбою на чолі з Б. Хмельницьким). Таке рішення автора «Студій...» було не випадковим. З одного боку, саме з цього часу збереглися найстарші записи народних історичних пісень («Козак Плахта», «Стефан-воєвода», «Іван і Мар'яна») з більш-менш закономірною будовою вірша, римою, мелодією тощо. Окрім того, через велику кількість мовних та історичних нюансів вони насамперед потребували реконструкції. Також ці пісенні твори найбільше торкалися найболючіших моментів життя українців і відповідно найбільше побутували серед людей.

Перші свої розвідки І. Франко почав писати хаотично, «без уложеної наперед програми» [15, т. 42, с. 9]. Публікував їх переважно у періодичному виданні Наукового товариства імені Шевченка «Записки наукового товариства імені Шевченка» (далі ЗНТШ) та «Хроніці НТШ». Деякі праці було поміщено у «Науковому збірнику Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови В. М. Перетца». На сторінках збірника з'явилися зокрема «Студії над українськими історичними піснями XV ст.» – так званий другий том або продовження «Студій...» 1913 року. Львівський учений підготував умовну систематизацію українського ліро-епосу за тематико-хронологічним принципом. Науковець виділяв три великих цикли пісень:

1. Про найдавніші історичні події (турецько-татарські напади);
2. Родинно-побутові пісні;
3. Пісні про національно-визвольну війну («Хмельниччина»).

Першими окремими розвідками, які науковець пізніше вніс до майбутньої колосальної праці про народнопісенну творчість українців були два твори: пісня «Козак Плахта», яка вийшла ще у 1902 році в XLVII томі ЗНТШ, та «Пісня про правду і неправду» надруковану у тому ж виданні 1906 року. Наприкінці 1906 року упорядник «Студій...» розпочав потужну наукову роботу над українськими народними піснями і до 1915 року написав сорок сім окремих розвідок. Протягом 1907 року фольклорист видав низку студій – «Стефан-воєвода», «Іван і Мар'яна», «Батько продає дочку турчинові», «Брат продає сестру турчинові», «Турчин купляє сестру-полонянку», «Теща в полоні у зятя», «Плач невільниць», «Степова сторожа», «Смерть козака в степу», «Смерть королевича в битві з турками», «Викуп із неволі», «Пісня

про Байду», «Здобуття козаками Варни», «Дівчина-воячка», «Козак і кулина», «Колядка про святу Софію в Києві», «Пісня про Кочубая», та об'єднав їх під назвою «Студії над українськими народними піснями». Усі вони були опубліковані в ЗНТШ. Саме цей рік став найпродуктивнішим роком для І. Франка, оскільки науковець видав найбільше праць про народні пісні (дослідник написав двадцять одну окрему розвідку про історичний ліро-епос українців). Колеги вченого, які одобрявали те, чим він займався, всіляко підтримували І. Франка. Зокрема В. Гнатюк виступив з ініціативою видати його «Студії...» окремою книжкою. У 1908 році накладом НТШ вийшла брошура «Студії над народними піснями. Часть перша» (як відбиток ЗНТШ), в якій були опубліковані всі попередні роботи львівського дослідника, а також рецензії інших учених на ці розвідки. Свої відгуки про Франків корпус залишили В. Гнатюк, С. Томашівський, Б. Барвінський.

У цьому ж році І. Франко написав ще декілька розвідок «Брат брата вбив за дівчину», «Два козаки б'ються за дівчину», «Тройзілля», «Подольянка» та ін., помістивши їх у вже згадуваних «Записках наукового товариства імені Шевченка».

Не припиняв Франко-фольклорист досліджувати й видавати ці «народні перли» (не враховуючи лише час хвороби І. Франка, коли він фактично перестав займатися науковою діяльністю) й протягом наступних років. З кожною новою працею (йдеться про дослідження над історичними піснями. – Б. В.), автор все глибше занурювався в ці «непрохідні нетрі», аби внести якомога більше ясності та показати всьому науковому світу, наскільки важливим і потрібним є не просто видавати «сухий» матеріал «по подлинним документам» [8, с. 26], а скрупульозно його вивчити, критично осмислити та пояснити. Протягом 1910–1912 років з-під пера вченого вийшли такі дослідження про народний історичний ліро-епос українців, як «Пісня про битву під Хотиним», «Пісня про Варшаву», «Бандурка», «Пісня про комара», «Пісня київській братській Богородиці» тощо. Окрім цього, автор «Студій...» назбирав чимало нового матеріалу, який стосувався його попередніх розвідок і опублікував їх як «Додатки і поправки» у вже неодноразово згадуваних ЗНТШ.

Знаменним для І. Франка став 1913 рік. Саме тоді у Львові вийшли друком окремою книгою всі тематично самостійні групи статей про народні історичні пісні, які науковець писав і публікував протягом багатьох років. У ній же автор, крім основних праць, помістив і всі інші пояснення, що назбиралися протягом тривалої наукової роботи. Зокрема під дахом «Студій...» опинились всі доповнення до ліро-епічних творів, мелодії до деяких пісень, нові реконструкції поодиноких творів (нова реконструкція «Пісні про Варну» тощо). Тобто «Студії над українськими народними піснями» І. Франка 1913 року виходу – це повне укомплектоване видання наукових праць про історичний ліро-епос українців, яке вмістило у собі буквально все, що дослідник раніше публікував на сторінках різних збірників.

Працювати «на тім полі» фольклорист не полишав і в наступні роки. Зокрема він планував видати й другий том «Студій...». У 1928 році в першому томі «Наукового збірника Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови» Володимира Перетца було опубліковано «Студії над українськими історичними піснями XV ст.». До них увійшли «Пісня про битву в степу (1398 р.)», «Пісня про битву під Варною (1444 р.)», «Пісня про Коваленка (1452 р.)» та «Пісня про Стефана, воєводу волоського». Ці чотири праці, які, як бачимо, є продовженням студій, що вийшли до 1913 року, І. Франко планував видати в «Известиях русского языка и литературы». Львівський учений надіслав їх відомому російському науковцеві Олексієві Шахматову для перекладу на російську мову з метою подальшої публікації. Насправді питання, хто саме зробив переклад – до кінця не уточнене.

У фондах рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР зберігався російський текст написаний невідомою особою, який певною мірою був авторизований, оскільки містив декілька виправлень, які зробив сам І. Франко вже після перекладу.

Продовженням «Студій...» 1913 року були також низка ще не опублікованих на той час пісень. Ідеться зокрема про такі твори, як «Пісня про Байду», «Пісня про Остафія Дашковича», «Пісня про Свірговського», «Пісня про смерть братів Струсів 1506 р.», «Пісні й дума про Серп'ягу (Іван Підкова)» та ін.

Варто додати, що сам І. Франко дуже часто робив поділ свого корпусу на томи, про що висловився навіть у передмові до «Студій над українськими історичними піснями XV ст.», зазначаючи, що «наприкінці 1913 року закінчив я свій перший том “Студій над українськими народними піснями”, а на початку біжучого року розпочав працю над другим томом, що має містити насамперед ряд монографій про історичні пісні українського народу XI й XVI століть, автентичні і підроблені, наскільки вони дійшли до нашої пам'яті...» [16, с. 1]. Насправді всі чотири праці написані протягом 1914–1915 років є прямим продовженням попередніх розвідок. Органічний зв'язок спостерігається зокрема між такими піснями:

«Пісня про битву в степу (1398 р.)» – «Смерть козака в степу», «Степова сторожа»;
«Пісня про битву під Варною (1444 р.)» – «Смерть королевича в битві з турками»;
«Пісня про Стефана, воєводу волоського» – «Стефан-воєвода».

Тому поділ фольклористом своїх розвідок на томи є умовним.

До слова, «Студії над українськими народними піснями» (надруковані разом з «додатками і поправками» також в сорок другому та сорок третьому томах п'ятдесяти томника І. Франка), над якими автор працював тринадцять років (1902–1915 роки) були останньою колосальною уснословеснознавчою роботою і останнім прижиттєвим виданням його «народних перл».

Отож, корпус «Студії над українськими народними піснями» – «олімп» української фольклористичної історіографії, який І. Франко будував і упорядковував протягом багатьох років, зайняв одне з провідних місць у «строю» не тільки національних, а й світових фольклористичних наукових праць. Студіюючи «один із предметів оправданої нашої гордості» [16, с. 11], науковець укотре продемонстрував глибоку обізнаність в ліро-епічній пісенності свого народу, велике натхнення працювати на її полі і взагалі надзвичайну любов до того, що пов'язувало його з життям його батьків, дідів, прадідів.

Праця є взірцевою не лише для свого часу, а для наступних поколінь фольклористів, оскільки містить дуже багато цінної інформації для наукового опрацювання. Тому дослідження Франкового корпусу може бути продовжене не лише в напрямку історії постання, історіографії, а й визначення теоретико-методологічних засад аналізу історичної пісенності українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1774–1880) / М. Драгоманов. – Женева, 1881. – 132 с.
2. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVII–XIX ст. / М. Драгоманов. – Женева, 1883. – 226 с.
3. Житецький П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К., 1893. – 265 с.
4. Историческія пѣсни малорускаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1874. – Т. 1–2. – 336 с.
5. Куліш П. Записки о Южной Руси / П. Куліш. – СПб., 1856. – Т. 1. – 311 с.

6. *Костомаров М.* Историческое значение южнорусского народного песенного творчества / М. Костомаров // *Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования* / М. Костомаров. – СПб., 1905. – Т. XXI. – Кн. 8. – С. 429–692.
7. *Костомаров М.* Об историческом значении русской народной поэзии // *Етнографічні писання Костомарова*. – К. : Держ. вид. України, 1930. – С. 3–114.
8. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів, 2006. – 552 с.
9. *Максимович М.* О малороссийских народных пѣсняхъ / М. Максимович // *Собрание сочинений М. А. Максимовича*. – К., 1877. – Т. 2. – 524 с.
10. *Максимович М.* Малороссийскія пѣсни / М. Максимович. – М., 1827. – 234 с.
11. *Максимович М.* Сборникъ украинскихъ пѣсень / М. Максимович. – К., 1849. – 115 с.
12. *Франко І.* Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008–2010.
13. *Франко І.* Студії над народними піснями. Часть перша / Іван Франко. – Львів, 1908. – 178 с.
14. *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко. – Львів, 1913. – 532 с.
15. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
16. *Франко І.* Студії над історичними піснями XV ст. / Іван Франко // *Ленінградське товариство дослідників української історії, письменства та мови*. – 1928. – Т. 1. – С. 1–32.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2014

Прийнята до друку 29.10.2014

«STUDIES ON UKRAINIAN FOLK SONGS» BY IVAN FRANKO: HISTORY OF THE WORK'S RISING

Bohdan VOLOS

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article analyzes the history of elaborating one of the best folkloristic papers by Ivan Franko «Studies on Ukrainian Folk Songs». It examines a stage-by-stage elaboration of the work by the scholar starting from writing individual field research papers and their publication in various scholarly editions up to a separate edition, which was brought out in 1913. The paper indicates the studies of other folklore scholars whose papers played a crucial role for the researcher while drafting his own «Studies...». It is stressed that the felicitous choice of the research methodology based on clear-cut criteria of researching the historical lyric epos, involvement of a huge source-base, both national and European, bright elucidation of the artistic and expressive apparatus became a prerequisite for Franko's work to reach a European level. While analysing songs, the researcher was first and foremost interested in how the song was related to people, their life, history, national interests and world outlook. In each research, each being, actually, a complete study, the author, employing the historical and comparative method and juxtaposing all the versions of one song, attempted at finding the historical basis of the song under analysis and genetic sources of its rise and existence.

Keywords: systematization, thematic and chronological principle, historical lyric epos, field research, variant paradigm.